

СУЧАСНІСТЬ

ЧИТАЙТЕ
В НАСТУПНОМУ
ЧИСЛІ

Роман БАБОВАЛ
Комашиний вимір

Данута СОСНОВСЬКА
Кінець пафосу.
Кінець вартостей?

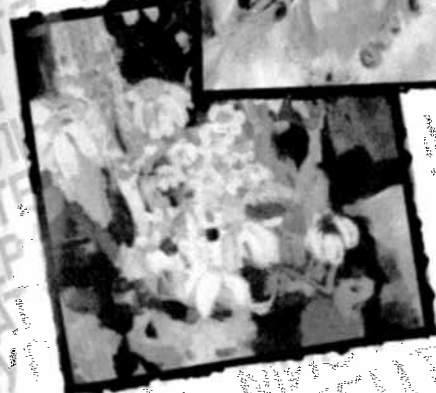
Володимир КАШКА
Житло. Роман-робітня

Галина КЛІД
Сексуальне переслідування:
реальність чи вигадка?

Михайлина КОШУБИНСЬКА
Стусове "самособоюнаповнення"

Петро ПОТІЧНИЙ
Чи демократична Україна можлива?

СУЧАСНІСТЬ

У НОМЕРІ

Роман БАБОВАЛ
Комашиний вимір. *Поезія*

Володимир КАШКА
Житло. *Роман-робітня*

Петро ПОТІЧНИЙ
Чи демократична Україна
можлива?

Михайлина
КОШУБИНСЬКА.
Стусове "самособоюна-
повнення"

Галина КЛІД
Сексуальне переслідування:
реальність чи вигадка

UNIVERSITY OF ALBERTA
OCT -8 1996
LIBRARY

6 ЧЕРВЕНЬ
1995р.

ISSN 0585-8364

16000

У цьому контексті постає питання про умови, які потрібні, щоб утвердити в Україні демократичну систему. Відповідь досить проста й категорична: потрібні громадянське суспільство та ринок. Бо демократія не може існувати без громадянського суспільства, а громадянське суспільство — без ринкових відносин.

Але яка ж повинна бути черговість? В окремих випадках — до яких, на мою думку, належить ситуація в Україні, — демократична система вилюється першою, і щойно тоді створюється ринкова економіка. Зрештою, чи можна з певністю сказати, що в Україні немає жодних інтересів, які зорієнтовані на ринок? Адже радянська система перемогла на всіх територіях України не рівночасно, й досі живуть люди, яким ринкова економіка не є зовсім чужою. Пригадаймо, що в Китаї саме ті громадяни, які знали ринкову економіку з-перед 1949 року, відіграли величезну роль у відродженні її під сучасну пору. Зрештою, якщо ринок виграв у феодальних відносинах, то тим кращі має шанси виграти тепер, коли більшість людей добре знає, як працює ринкова економіка. Тому сьогодні перехід до ринкової економіки — це перш за все політичне рішення і не ЧИ запроваджувати її, але радше ЯК це зробити, щоби в цьому процесі було якнайменше потерпілих, а відтак — і якнайменше опонентів.

Теза, що без ринкової економіки не можливе громадянське суспільство, також вимагає уточнення. Хоч на довгу мету це правдоподібно так, це ще не означає, що ринок мусить бути першим. Громадянське суспільство, яке вилюється, може якраз приготувати культурний та організаційний ґрунт для ринкових відносин. У науковій літературі існує декілька поглядів на що справу. Дехто бачить громадянське суспільство як продукт ринкових відносин, тоді як інші розглядають ринок як дитину секуляризованого громадянського суспільства, що постало в час культурного й релігійного ферменту часів Протестанської Реформації. Ще інші вважають, що громадянське суспільство — це реакція на бюрократичний абсолютизм, або що і громадянське суспільство, і ринок мають свій початок у середньовіччі, в релігійних, міських та селянських асоціаціях.

Що більше, початки громадянського суспільства в Україні бачимо навіть за тоталітарної радянської системи. Очевидно, в тодішній ситуації не існувало повністю організованих політичних груп чи партій, хоча, скажімо, у випадку Української Греко-Католицької Церкви, що діяла як нелегальна організація, але в досить прозорий спосіб, навіть це застереження треба модифікувати. Решта організацій іншодумців, (крім революційно-підпільних, майже цілковито розгромлених на початку 50-х років), незважаючи на постійний шантаж і переслідування, намагалися діяти відкрито. І в цьому вони різняться від опозиційних груп у західних диктаторських системах, які на відкриті дії так і не спромоглися. В Україні різні опозиційні групи, об'єднавшись на підтримку перебудови, дуже багато зробили задля політичної мобілізації населення перед виборами 1990 року. Хоча з часом, як це бачимо на прикладі Руху чи польської "Солідарности", масові організації з широкими програмовими цілями зазнають докорінних організаційних змін, але результат цих змін визначається загальною структурою плюралістичних перетворень.

Можна піти навіть далі й сказати, що попри недосконалість і квалітет різних громадських і політичних угруповань України, центральною метою всіх цих організацій і кінцевим результатом їхньої діяльності буде саме утвердження громадянського суспільства, а отже, й укріплення демократії. Дуже позитивним фактом у цьому сенсі треба вважати відсутність шовінізму в українському суспільстві, чого, наприклад, дуже бракує близькому сусідові України — Російській Федерації.

Тому на питання, чи демократична Україна можлива, відповідь повинна бути ствердною.

Гамільтон, Канада

Галина КЛІД

СЕКСУАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ВИГАДКА*

Питання феміністичного, або жіночого руху — це біла пляма для більшості населення в Україні, не кажучи вже про самих жінок. Мабуть, саме тому ні в кого не викликали заперечення характерні рядки, що з'явилися на сторінках журналу "Українська культура"¹. В інтерв'ю з Любов'ю Голотою Наталка Білоцерківець покійно відмежується від боротьби світового жіноцтва: "Традиційно основним призначенням і покликанням жінки вважаються сім'я, виховання дітей. Водночас і в минулому, і особливо нині представниці прекрасної статі не раз ставали визначними громадськими діячами — і то не тільки в так званому "жіночому русі", а й у масштабах країни, як наприклад, Маргарет Тетчер. Мені чомусь (якийсь психологічний казус, чи що) бачиться в цьому явищі більше мінусів, аніж плюсів".

Я погоджуюся з деякими її спостереженнями. Відважні жінки справді ставали визначними (і визнаними) громадськими діячками. В Англії, Канаді, Індії, Пакистані, Тайвані, в інших країнах світу. У Радянському Союзі вони переважно вдягали тернові вінки правозахисниць, як Надія Суровцева, Надія Світлична в Україні або Єлена Боннер у Росії.

Хотілося б спитати: чи ж не набридло вже повторювати заявлені, пустопорожні фрази про "прекрасну статі", яка, на здивування всіх іноземців, ремонтує дороги й хідники, розбиває кайлом брили каміння на будівництві чи підносить важкі відра з цементом, підмітає вулиці, чистить міські вбиральні й щодень повертається додому з важезними торбами в обох руках і заклопотаним обличчям, що несе на собі печать усіх скорбот та проблем світу? Чи Наталка Білоцерківець переконана, що коли вона виростає в країні, де жінка вшановується раз на рік святом 8 березня й де чоловіки поступаються їй місцем, подають пальто та відкривають перед нею двері, то вона вже зрівнялася з чоловіками в правах та свободах? У цьому ж інтерв'ю вона говорить про зусилля світового жіноцтва поблажливо і в лапках: "На Заході подібні "рухи" скеровані здебільшого на встановлення рівних прав з чоловіками і в цій боротьбі доходять часом до абсурду". Я рада, що в неї вистачило здорового глузду додати після цього в дужках: "(на наш, звісно, затурканий "здобуванням хліба насущного" розум)".

Перегортаючи сторінки історії, ми тут і там бачимо спроби жінок різних суспільств принести в життя якісь зміни. Проте фемінізм зміцнів та сформувався як рух лише в 60-ті роки. Феміністки Заходу та їхні прихильники розширюють обрій того, що всім здається звично-зручним, знайомим, усталеним писаними й неписаними законами, релігійними канонами або громадською думкою. Тому, власне, це викликає атаки критики, глузування та недовіру як з боку чоловіків, так і з боку певної групи жінок. Безумовно, як у всякому громадському русі, в ньому є позитивні й негативні сторони. Оцінювати ж це потрібно не зі шпальт "жовтої" преси та сторінок скандальних видань, а об'єк-

*Публікується зі скороченням. — Прим. ред.

тивно проаналізувавши етапи становлення руху, його досягнення та прорахунки. Перше — і чи не найголовніше, від чого потрібно відштовхуватися — це оцінка статусу жінки в своєму суспільстві.

З вищезгаданого інтерв'ю стає очевидним, що Н. Білоцерківець (та й не тільки вона), м'яко кажучи, не ознайомлена з ідеями фемінізму. Як і не знає вона того, що встановлення рівних із чоловіками прав — лише одна грань цього всесвітнього руху жінок.

Невже її не занепокоїли факти насильства над жінками, які тут і там трапляються по світі? Статистика кримінального злочинства красномовно свідчить про спалахи ненависти до жіночої статі, які обірвали не одне життя. Багато жінок було вбито або скалічено поодиночі, але лише кривава різанина в інженерній школі Монреальського університету 6 грудня 1989 р. примусила багатьох замислитися: чи не є жінки жертвами дискримінації? Того грудневого дня по обіді двадцятип'ятирічний Марк Лепін, із сором'язливою посмішкою на обличчі та чорною прірвою у серці, зайшов зі зброєю в аудиторію і наказав чоловікам вийти. Звертаючись до студенток, що залишилися, він сказав, що ненавидить їх, бо вони жінки, що він антифемініст і що феміністки винні в усіх його проблемах. Відкривши вогонь, він убив 14 студенток та поранив ще 13.

Жіночий рух охоплює багато інших питань, як наприклад: пропаганда насильства над жінками у фільмах та відеоіграх; порнографія; надуживання жіночого тіла в рекламі; сімейне насильство; сексуальне переслідування; сексизм у мові офіційних стосунків; здоров'я жінки; процеси старіння; право на аборти; сексуальна орієнтація; охорона материнства й дитинства; засоби запобігання вагітності; проблеми жінок-інвалідів; рівні права для всіх рас, сексуальних орієнтацій та віросповідань при наймі на роботу; фінансово-економічна освіта; роль жінки в суспільстві; виховання в жінках почуття власної гідності та самоповаги і багато інших.

Жіночий рух — це не просто одна з численних організацій, до якої ти вступиш і потім платиш внески. Це, скорше, стан усвідомлення цих проблем, новий погляд на світ, розширення світогляду, інтелектуальна, духовна й моральна самоосвіта, самовдосконалення та зростання кожної жінки як особистості. У суспільствах, де чоловіки домінують у структурах влади, потреба жінки мати вплив на ухвалення рішень на державному та місцевому рівнях є життєво важливою.

Пропонована стаття — це не заклик до українських жінок хутчіш організуватися та створювати феміністичний фронт у наскрізь дезорганізованому й партійно-фракційно-коаліційно-групово розпороченому суспільстві. Це лише начерк кількох проблем, які намагається розв'язати феміністичний рух. Це спроба висвітлити занепокоєння та рішучі настрої жіночого руху Заходу, який видається абсурдним вибриком не тільки представниці інтелігенції України Н. Білоцерківець. Так, на жаль, думає значний прошарок українських чоловіків. І, що страшніше, — так думає переважна більшість жінок.

Наведені в статті правдиві випадки не мають на меті когось образити особисто. Вони типові й можуть бути прикладені до будь-кого, хто потрапляє на Захід, не абстрагувавшись від життя в Україні та притаманних йому звичок і поведінки, або, як то кажуть, приїжджає "зі своїм статутом у чужий монастир". Стаття лише віддзеркалює враження, які створюються на Заході про людей з України. На жаль, не завжди позитивні.

У статті дуже багато питань. Мета авторки — дати поживу для роздумів пересічній людині й заохотити дослідників та урядовців звернути свої погляди на проблеми стану жінки в українському суспільстві.

Канадська журналістка Д. вперше відвідала Україну 1993 року. Настрій, із яким вона повернулася, не був радісним. Один із високопоставлених офіцій-

них чиновників України спробував згвалтувати її. Намагання дістати через правничу систему України якусь відшкодування або добитися покарання нападника не дали жодних наслідків. Восени 1994 р. ми були разом на одній із прес-конференцій відомого політичного діяча з України. Д., яка народилася і виросла в Канаді, де в такому випадку правнича система буде на боці жертви, згадала про це й запитала, чи щось робиться для того, щоб і туристи, і ділові люди unikнули подібної долі в Україні. Відповідь високого сановника, яку я почула, могла б стерти на порох політичну кар'єру діяча найвищого рангу на Заході. Навіть згладжена в перекладі англійською, вона була шоком не тільки для згаданої журналістки, але для всіх присутніх канадців: "То, може, нашим хлопцям ви сподобалися, і вони вам питались об'яснитись в любові, а ви подумали щось інше".² Нема потреби коментувати цю відповідь. У цьому — менталітет більшості чоловіків з України, за яким виправдовується будь-яка форма переслідування жінки, зокрема, на сексуальному ґрунті.

Гадаю, дуже важливо дати чітке означення найголовніших виявів сексуального переслідування жінок. Це — форма сексуальної дискримінації, яка є протизаконною за статтею 7 Загальної декларації прав людини 1964 р. Це — сексуальний тиск і домагання інтимних стосунків тоді, коли жінка, за своїм професійним становищем, не в змозі протистояти або відмовити. Це — неодноразово повторюване, небажане для жінки словесне та фізичне сексуальне докучання.

Терміном "сексуальне переслідування" визначається й інша поведінка, не інтимного забарвлення. Кваліфікована жінка на робочому місці, що її припирають, змушуючи виконувати найбруднішу роботу (наприклад, робітниця в цеху, що часто суперечить своєму начальнику, повинна чистити за його наказом вбиральню), та жінка вдома, яку б'є чоловік, бо йому не подобається, як вона щось говорить, також зазнають переслідування на сексуальному ґрунті.

Я назвала б це однією з найстрашніших хронічних хвороб віку, яку байдуже замовчують і чоловіки, що перші спровокували її, і жінки, котрі сприймають набридливе сексуальне докучання як належне, як "узаконену" поведінку чоловіків. Бо де ще, серед яких живих істот і в якому світі, одна з них може віками зазнавати від другої, сильнішої, океани приниження, образ, душевного та фізичного болю?

Не втішаймося ілюзіями, що цю хворобу можна лікувати. Це не звичайна хвороба, описана в медичних підручниках, а ретельно замаскована найпідступніша боротьба однієї статі за можновладство в суспільстві, за утвердження своєї провідної ролі, за право приймати всі важливі рішення. Сексуальне переслідування — не просто набридливі домагання чоловічої статі, як дехто думає. Не завжди тут мова йде про статевий потяг чоловіка. Це також не така собі спроба того чи іншого начальничка принизити якимось чином "зухвало-язикату" жінку чи намагання якогось чоловіка "поставити на місце" власну дружину. Потрібно копати значно глибше. Коріння цієї хвороби — боротьба за владу: жінка піднімається від столітніх принижень і хоче дістати належну їй частку; чоловік захищає свій статус "сильної статі", свої привілеї, своє крісло, своє панівне становище у світі.

Скільки жінок посідає провідні позиції в політиці? економіці? науці? підприємстві? Жінку від народження готують до так званої "жіночої роботи", а коли якась і вирветься із зачарованого кола, то за найменшої помилки про неї буде поблажливо сказано: "Що з неї взяти — жінка". Або хтось кине зневажливо: "Краще б ти робила жіночу роботу".

Дані, що їх наводить Сідні Шарп у книжці "Позолочене гетто: жінки й політична влада в Канаді"³, свідчать про тернистий шлях канадок до вищих щаблів влади. Відтоді, як 1919 р. двері канадського Парламенту відчинилися перед жінками, більшість зі 120 депутаток (порівняно до 3656 чоловіків), що їх

виборці посилали в Оттаву до цього часу, звідали багато гіркоти. Егнес МакФейл, першу жінку-депутатку Парламенту, обрану 1921 р., зупинив вартувий біля входу до Палати представників, сказавши: "Ви не можете йти туди, панно".

Але поступово, з кожним кроком, співвідношення сил на політичній арені Канади змінюється. Скажімо, десять років тому в канадському Парламенті було лише 26 жінок із 282 депутатів. Нині жінки посідають 53 місця (рекордне число!) з 295-ти, але загальна ситуація мало змінилася. Причина цього — "глибоко вкорінене в канадську психіку суперечливе поняття, що жінки повинні залишатись у приватній сфері оселі та родини, тоді як чоловіки виконують громадську роботу", — пише Шарп.

І не тільки в Канаді. Зі звіту Економічної комісії з питань Європи (ЕКПЄ) ООН, обнародованого у вересні 1994 р., що, з огляду на нижчу платню, низький відсоток постійної зайнятості, жіноцтво світу розглядається сьогодні як "особливий підклас". "Жінки далі залишаються сегрегованими в традиційно жіночі професії, зокрема в сферу обслуговування, де вони складають майже половину всіх працівників у більшості країн... переважно, на найнижчих посадах". Дослідження базується на докладному опитуванні в 13 з 54 країнах членах ЕКПЄ, в тім числі Сполучених Штатах Америки, Канаді, Ізраїлі та республіках Центральної Азії колишнього Радянського Союзу, та на більш загальному опитуванні — в інших країнах. У звіті стверджується, що по всьому світі жінки заробляють у середньому на 30 — 40 відсотків менше від чоловіків, які посідають еквівалентні посади, а в розвинених країнах різниця сягає майже половини. У Норвегії середня заробітна плата жінки в 1980 — 1992 рр. становила приблизно половину чоловічої. Майже в двох третинах країн, які входять до ЕКПЄ (включно зі Швецією, однією з найбагатших, та Португалією, однією з найбідніших), дорослі жінки складають значно вищий відсоток безробітних, ніж чоловіки.

Ще одне явище, яким характеризується сексуальне переслідування, — сексизм у мові офіційних діячів. Явище це не нове. Неодноразово, як у канадських законодавчих органах влади, так і в структурах інших країн світу можна почути висловлювання, які не роблять честі жодному з політичних діячів, хоч би яку систему державного устрою він представляв.

Шіла Копс⁴, яка є депутаткою Парламенту Канади від 1981 р., стала хрестоматійним прикладом доведення до кипіння "Old Boys' rot"⁵. За це її протягом усіх років перебування в Парламенті називали "крихіткою", "шлюхою", "відьмою" та "проклятою тупою сучкою"⁶. Копс, відому своїми емоційними виступами з проблеми побиття жінок та підтримкою захисту людських прав у питанні сексуальних орієнтацій, тодішній міністр юстиції Джон Кросбі та міністр фінансів Майкл Вілсон не раз "ставили на місце" сексистськими зверненнями: "Затихни, крихітко!" або: "А чи не пішла б ти звідси геть, крихітко?"⁷. Міністр консервативного уряду Пол Дік якимось "вибачився": "Я сказав, що вона була дурною відьмою, і я справді забираю [слово] "відьма"⁸.

Під цим оглядом дуже закономірним для України є факт, який мав місце влітку 1993 р. на одному із засідань Верховної Ради. На досить гострий виступ депутатки Лариси Скорик тодішній віце-прем'єр сказав, що тепер йому зрозуміло, чому жінки повинні бути на кухні.

Звідки ж прийшло сексуальне переслідування? Воно бере свій початок від дитячих років, зі школи. "Навіщо Бог дав жінкам ноги? — Щоб вони могли ходити від кухні й до спальні". Цей та подібний йому "жарти", в очах чоловічої статі, мабуть, дотепні, гуляють по канадських школах. Більшість дівчаток (а пізніше й дорослих жінок) або ігнорують ці жарти, або сміються разом з усіма. Лише одиниці усвідомлюють, наскільки деморалізує таке ставлення юну психіку. Дівчатка, які потрапляли в дитячий садочок розумними, допитливими

та впевненими в собі, в старших класах школи вже мають дуже низьке почуття власної гідності та самоповаги, стають безпорадні й "причісують" себе під усталені шкільні "стандарты". Більшість із них не протестує навіть проти найпринизливіших жартів чи розиграшів хлопців-однолітків. Інтенсивне дослідження, проведене на базі співбесід у школах провінції Онтаріо, розкрило непривабливу картину. Вже починаючи від другого класу, хлопчики обзивають дівчаток "коровами" та "суками". Однокласники піднімають їхні спіднички або звалюють на землю, імітуючи статеві стосунки. Вчителі дуже рідко карають хлопчиків за такі вчинки. Дівчаток старших класів хлопці постійно оцінюють у коридорах за десятибальною шкалою. "Але ж потвора! Я даю їй 2", — чує одна. Інші кажуть: "Чудове тіло. Ти дістаєш 10", — і запрошують до статевого акту. Дослідження показало: дівчатка навіть не підозрювали, що можна скаржитись на таку поведінку однолітків. А коли вони таки скаржаться на сексизм, то, хоч як це дивно, дістають більше співчуття від хлопців, ніж від дівчат. Дівчата можуть сказати у відповідь: "Розслабся! Не бери це так близько до серця". Більшість опитуваних дівчат казало, що до того часу, як вони прийшли в дослідницькі групи на інтерв'ю, вони не знали, що їх було сексуально переслідувано. Вони думали, що сексуальне переслідування — це лише випадки гвалтування.

Сексуальне переслідування існує і з боку чоловіків, і — в набагато менших масштабах — із боку жінок (яскравий приклад цього — новий фільм Беррі Левінсона та Майкла Кричтона "Викриття" ("Disclosure") з Демі Мур та Майклом Дагласом у головних ролях). Це явище називали по-різному, але лише наприкінці 70-х років західне суспільство відкинуло брехливу сором'язливість і назвало речі своїми іменами. Законодавство з людських прав визнало таку поведінку однієї статі щодо другої протизаконною. Дані опитувань свідчать, що людям увірвався терпець і вони хочуть відкрито обговорювати цю тему. Наприклад, за наслідками вибіркового опитування в листопаді 1991 р., що його провела агенція "Angus Reid-Southam News", 37 відсотків канадських жінок зазнали у своєму житті тієї чи іншої форми сексуального переслідування. Те ж саме заявили 10 відсотків чоловіків. А вже за рік, у вересні 1992 р., 80 відсотків читачок популярного канадського жіночого журналу "Chatelaine", наклад якого становить понад 1 мільйон примірників, відповідаючи на запитання анкети, визнали себе жертвами сексуального переслідування. Жінка за жінкою повторювали прохання розповісти на сторінках журналу їхні історії, щоб застерегти інших від такого життєвого "досвіду".

Сексуальне переслідування на робочому місці є особливо гострою проблемою. Два гучних процеси, відлуння яких прокотилося по всьому світі, привернули увагу до цієї замовчуваної теми. Останній, що закінчився в грудні 1994 р. в США, став після процесу Аніти Гілл проти Кларенса Томаса 1992 р.⁹ найвизначнішим процесом в історії сексуального переслідування. Ріна Вікс, яка працювала юридичною секретаркою найбільшої в світі правничої фірми "Baker and McKenzie", виграла судовий процес проти свого переслідувача Мартіна Грінстайна, одного з юристів фірми, й отримала найбільшу суму, яка будь-коли була виплачена як відшкодування за сексуальне переслідування (50 тис. доларів — відшкодування емоційної травми, 225 тис. — відшкодування від М. Грінстайна і 3,5 млн. доларів — відшкодування від фірми "Baker and McKenzie").

Ще одна справа, останню сторінку якої було перегорнуто також у грудні 1994 р., не мала такого широкого розголосу, як дві вищезгадані, бо трапилася сім років тому в стінах ООН. Вперше за всю 50-літню історію існування цієї організації проблема сексуального переслідування впливла на поверхню. Порушила її постійна американська правнича штаб-квартира ООН Кетрін Клакстон. 1988 р. вона працювала для високопоставленого аргентинського дипломата Луїса Марії Гомеза. Дипломат мав звичку хапати її в обійми та

гладити в своєму кабінеті, а коли вона відкинула його домагання, то заблокував її просування по шаблях кар'єри. Гомез мав дипломатичний імунітет, тому справа сім років не розглядалася. На початку 1994 року, коли внаслідок звинувачень упертої Клакстон він змушений був подати у відставку, справу було розглянуто за закритими дверима й присуджено виплатити потерпілій відшкодування у сумі 210 800 доларів.

Ось найголовніші з ознак сексуального переслідування жінки на робочому місці на Заході: коментарі чоловіка про принади жіночого тіла або "невинний" жарг на зразок: "Ну, яким було твоє статеве життя у вихідні?"; двозначні жарти в її присутності; повторювані раз-у-раз пропозиції піти з ним на побачення або провести "гарно" час; навмисне доторкання до її тіла чи грудей, нахилання над нею, коли вона сидить за робочим столом, намагання стати близько неї, притиснути її до стіни чи загнати в кут; натяки, що жінка може втратити свою роботу або її становище на праці може погіршитися, якщо вона не матиме статевого стосунків зі своїм переслідувачем; "дружні поради" власника компанії або начальника жінки бути "більш ласкавою та приязною" з клієнтами установи чи фірми тощо.

За нещодавнім повідомленням Статистичного бюро Канади, 23 відсотки канадських жінок, що працюють, зазнали в своєму житті сексуального переслідування на робочому місці. Ці дані базуються на опитуванні 12 тисяч жінок у 1993 р. Але провідники професійних спілок та адвокати, які спеціалізуються в питаннях працевлаштування, стверджують, що справжня цифра набагато вища: близько 50 відсотків. Інші дослідження подають навіть цифру 80 відсотків.

Понад три чверті з тих опитуваних жінок, які зазнали сексуального переслідування на роботі, заявили, що їхні тіла та статеве життя були об'єктами коментарів і недвозначних висловлювань співпрацівників. 18 відсотків жінок сказали, що їм загрожували втратою праці, якщо вони не матимуть статевого стосунку із колегою-чоловіком.

Навіть на урядовому рівні ця проблема залишається дуже серйозною. Кількість випадків сексуального переслідування та зловживання правами дедалі зростає. Наприклад, за три останні роки канадська Комісія з прав людини отримала понад 1173 скарги про переслідування на робочому місці працівників мережі федерального уряду, яка налічує 230 тисяч осіб. 55 відсотків цих скарг подали жінки. Більшість скарг було на зловживання владою та правами й особисте та сексуальне переслідування.

В Україні опитувань не було проведено, але я не помилюсь, якщо скажу, що, напевне, кожна друга жінка признається сама собі, що мала в житті той чи інший випадок, коли її людську й жіночу гідність було принижено, втоптано в багно чиеїсь сваволі чи спалюжено брудом сумнівних жартів, недвозначних жестів або пропозицій.

Сексуальне переслідування старе, як світ, і існує в усіх куточках світу. Воно одягає на себе різні маски: в одному випадку — небажаного й неприємного для жінки загравання; у другому — "невинного" розиграшу; в третьому — вульгарних жестів, однозначних або двозначних жартів чи натяків, описів розмірів статевих органів у присутності жінки; в іншому — це відверті пропозиції, які йдуть від начальника, і т. д. Перелік цей можна було б продовжувати без кінця. Це може статися з будь-якою жінкою, незалежно від того, наскільки вона врівноважена, інтелігентна та професійна. Це може статися будь-де й будь-коли. Жінку щипають, щоб, так би мовити, висловити своє захоплення; несподівано хапають у цупкі обійми в погано освітленому закутку; "невинно" торкаються її грудей чи сідниць; відверто оцінюють при зустрічі її тіло, як товар на базарі; "роздягають" примруженими повіками ситих поглядів, а то й гвалтують у прямому значенні, користуючися своєю силою, становищем, владою, просто мотивуючи тим, що він — чоловік, який не може стримати

своїх природних потягів. На робочому місці, на вулиці, в ліфті будинку, в публічному транспорті, в неї вдома. При денному світлі і ввечері. Біля заводського верстата, в полі та в коридорах чи кабінетах урядових установ.

Пригадую один, досить показний випадок, який трапився чотири роки тому з моєю приятелькою в Едмонтоні. Людина надзвичайної ерудиції, широкого світогляду та толерантності щодо сексуальної орієнтації, смаків і вподобань інших людей, вона не має жодної закомплексованості щодо якихось брехливих чи накинених громадською думкою фальшивих умовностей. Але, окрім заглибленості в наукову працю, вона залишається чарівною жінкою та доброю господинею. Шануючи усіх, хто приїжджає з України, й понад усе цінуючи спілкування на інтелектуальному рівні, вона мала нещастя запросити науковця В. з Києва, який перебував у той час у місті, до себе на вечерю. Її чоловік був у відрядженні, тому В., хоч також одружений та має кількох дорослих дітей, сприйняв цей гостинний жест увічливості та пошани як запрошення до інтимнішого знайомства. Жах моєї приятельки легко уявити: її ледве не згвалтував чоловік, якого вона щиро шанувала. Виправдовуючись, він пояснює це тим, що не міг стриматися, бо вона надто чарівна. Випадок цей настільки пригнітив жінку, що вона впала в глибоку депресію, яка тривала кілька місяців.

Не має значення, яку маску одягне на себе сексуальне переслідування і за яких умов воно відбувається. Завжди саме жінка платить найдорожчу ціну за негідну поведінку чоловіка. В одному випадку вона відчуває себе обливою брудом, у другому — принижується її людська гідність. Подія, що сталася у квітні 1994 р. у федеральній жіночій тюрмі міста Кінгстон (провінція Онтаріо), є наочним свідченням цього, бо зберігся відеозапис.

Спеціальний загін з боротьби із заколотами, який прибув утихомирювати бунт в'язнів-жінок і в складі якого були лише чоловіки, послуговувався багатьма методами "наведення порядку". Один із них — примушувати жінок-провідниць бунту роздягнутися догола. Тим, що відмовлялись, одягу зрізали спеціальними ножами-штитами. Троє чоловіків, у повній екіпіровці (чорна уніформа, шоломи, маски, шити, палиці тощо) захопили найзухвалішу жінку й також почали вимагати зняти одяг. Коли вона відмовилася, то з допомогою дерев'яних палиць, приставлених до голови (бо боялись підступитися до неї), її примусили пасти на коліна й наклали на її зап'ястя та кісточки кайдани, з'єднані ланцюгом. Сорочку, штани та спідню білизну жінки розрізали ножом, залишивши її перед загоном чоловіків оголеною, в самих лише кайданах...

В інших випадках сексуального переслідування жінка мусить вибирати між своєю роботою та своєю честю. Вона відчуває себе приниженою, засоромленою і наляканою своєю безвладністю та безпомічністю. Вона не хоче скаржитися (майже 59 відсотків жінок в опитуванні, що його провела агенція "Angus Reid-Southam News", ніколи не заявляли про випадки сексуального докучання). Для цього, гадаю, вони мають особисті мотивування: одним соромно зізнатися, для деяких — це форма захисту ефемерної ілюзії того, що таке НЕ може статися з ними, а більшість виправдовує "чоловічу" поведінку. Але фактом є те, що їхнє мовчання трактується інакше. Дуже часто його називають доказом того, що жінка є нікчемною, що сама спровокувала таке поводження з нею, заслуговує на це або й щось гірше. За даними опитування, яке провів 1991 р. Канадський трудовий конгрес¹⁰, 48 відсотків опитуваних склали винуватцями за сексуальне переслідування на самих його жертв.

Мене не вражає ця канадська статистика. Гадаю, що відсоток українських жінок, які звинувачують самих потерпілих, був би ще вищим. Як іще можна трактувати це, коли в розмові з Н., яка приїхала з Києва восени 1994 р., я почула: "Всі ці молоді дівчатка, які йдуть працювати секретарками до

поважних босів, лише й чекають, аби якогось дня він сказав лишитися після роботи".

Жінці, яка виправдовує сексуальне докучання, мені хочеться сказати: "Не обманюй себе виправдовуванням так званої "чоловічої" поведінки. Якщо хтось хоч раз у твоєму житті примусив тебе відчутти безсилля перед свавіллям чоловічої всюдозволеності, розгнужданості його мови та розбещеності статевого потягу — не звинувачуй себе за свою поведінку: ти є жертвою у прямому розумінні цього слова і ти повинна протистояти цьому".

Коли ж, на якому етапі української історії образ божества пращурів нинішніх українців — Великої Матері, що була центром духовності, збереження традицій та культурних цінностей і єднала навколо себе родину, перетворився на об'єкт сексуального переслідування й приниження? Від якого часу українці почали задля зв'язування слів у розмові послуговуватися висловом зайд "...твою матір"? Коли, з якої культури було занесено бацилу виродження образу Батька, носія моралі, честі та справедливості української нації, який поступово перетворився на образ пияка (між іншим, цікаво було б дослідити й коріння цього зла), набридливого переслідувача та гвалтівника жінки в прямому і переносному значенні? І чи ж спроможне сьогодні українське суспільство протиставити образ Березині розгнужданому потокові порнографії? Це все питання, на які повинні дати відповідь дослідники українського етносу.

Звідки ж прийшло сьогоднішнє пригноблення й безправ'я української жінки? Є, звичайно, різні чинники, але багато фактів указують на Схід. Мабуть, тут варто згадати думку багатьох дослідників про різницю ментальності древніх скотарів-кочовиків та осілих землеробів-орачів. Стверджується, що в тих народів, які займалися скотарством, панував патріархат (вони вели більш небезпечний спосіб життя, були войовничіші й жорстокіші, бо мусили вбивати великих тварин чи диких звірів на харчування). Осілі землероби, які харчувалися рослинною їжею і вели мирний спосіб життя, мали культ Матері. Саме в цьому, гадаю, один із коренів помітної й донині різниці в ставленні до жінки та її статусу в суспільстві на кочовому Сході й на землеробському Заході. (Якщо прикласти цю теорію до України, то Лівобережжя було кочовим, а Правобережжя — землеробським).

Наведу кілька прикладів "східного" ставлення до жінки, коли її трактують як придаток до чоловіка та його "провідної ролі" в родині.

Зовсім нещодавно зі світових новин стало відомо про одну страхітливу подію, яка сталася у Франції. Юну дівчину з турецької родини, що насмілилася закохатися у француза, за цю непокору традиційній волі батька задушили рідний та двоюрідний брати, в присутності всіх членів родини. Правосуддя покарало всю родину, але страшно уявити собі, що таке можливе в наш час.

Пригадую також моє знайомство з Фатімою, молодою і дуже розумною жінкою з Саудівської Аравії, чоловік якої готував докторську дисертацію в університеті міста Ватерлоо (провінція Онтаріо). Фундаменталістка за релігійними поглядами, вона розповідала мені, що вийшла заміж із волі батька, але пізніше покохала свого чоловіка. Одного разу я прочитала в котрійсь із газет про жакливу (на європейський розсуд) подію, що сталася на батьківщині Фатіми. Батько, що належав до королівської родини, втрапив привселюдно свою дочку, яка навчалася в одному з європейських університетів і без його дозволу одружилася з мусульманином. Я розповіла це Фатімі, і у відповідь почула: "Батько правильно зробив. Вона порушила закон".

Справді, згідно з Мохаммедовими законами про шлюб, мусульманинові дозволено одружуватися, скажімо, з християнками чи єврейками, тоді як шлюб між мусульманською дівчиною та немусульманином абсолютно заборонений. Це пояснюється тим, що жінку набагато легше повернути в іншу релігію, ніж чоловіка¹¹.

Можна наводити багато інших прикладів про жіночу долю на Сході. У древній Аравії, ще до запровадження ісламу, народження дочки розглядалось як велике нещастя та сором. Жорстокий батько заживо хоронив дитину¹². Доросла жінка була об'єктом, який дозволялося купити, продати або успадкувати. Релігійні кола вели нескінченні суперечки, чи жінка взагалі була людиною, із власною душею, а чи ні.

Мусульмани твердять, що іслам став особливим благословенням для жінки, проголосивши: "О, людство! Ми створили тебе з однієї [пари] чоловіка й жінки"¹³. Тобто визнавши, що всі люди — й чоловіки, й жінки — створені "з однієї особи" (або "з однієї пари чоловічої та жіночої статі"). А Пророк Мохаммед сказав, що кожний, хто виховує три дочки, дисциплінує й видає їх заміж та ласкавий до них, піде в Рай.

Можливо, що становище справді покращилося завдяки ісламові. Але жінка, скажімо, з Саудівської Аравії, закутана в чорне від голови до кінчиків пальців на ногах, за якою пильно стежать "мутава" (релігійні "сторожові пси"), — не має великого вибору. Життєвий шлях її суворо визначений: від нагляду й беззаперечної покори волі батька та братів — до примусового шлюбу, нагляду чоловіка й повної покори його волі. Її доля — бути однією з чотирьох (або й більше) дружин свого чоловіка. Вона ніби має право розлучитися, але чи багато жінок з арабського світу досягли цього? Статистика мені невідома. Для араба-мусульманина все набагато простіше. Йому дуже легко позбутися небажаної більше дружини.

Так само правила узаконення шлюбу дають змогу батькові дівчини видати її заміж примусово¹⁴.

В обох випадках жінка мусить бути покірною чоловічій волі й терпеливо чекати на рішення батька (чи брата, який заміняє голову родини) або чоловіка.

Чи ж не цю покірність жінки волі чоловіка спостерігаємо ми і в Росії, яка й досі позначена сильнішим тавром монголо-татарського впливу, ніж Україна? І чи не це почало отруювати українські землі після історичного "возз'єднання" України з Росією?

Микола Костомаров так описує стан російської жінки:

"Всіх іноземців вражав надлишок родинного деспотизму чоловіка над жінкою. У відносинах між двома статями росіяни бачили тільки тваринний потяг... За законами пристойності, породженими візантійським аскетизмом і грубою татарською ревністю, вважалося осуду гідним навіть вести з жінкою розмову. Взагалі жінку мали за істоту нижчу від чоловіка і в деяких виявах нечисту; таким чином жінці не дозволялося різати тварину: вважали, що м'ясо її не буде тоді смачним. Пекти просфори дозволялося тільки старим бабам. У певні дні жінка вважалася негідною, щоби з нею разом їсти.

...У значних і заможних людей Московської Держави жінки були зачинені, як у мусульманських гаремах. Дівчат тримали в самотині, ховаючи від людських поглядів; до заміжжя чоловік мав бути їм цілковито невідомий; не в звичаях народу було, щоб юнак висловлював дівчині свої почуття чи питав особисто її згоди на шлюб. Найдобросердніші люди дотримувалися думки, що батькам слід бити частіше дівчат, аби вони не втратили своєї дівочості"¹⁵.

Чи не перегукується спостереження Костомарова з народними казками, де "девушка-краса" сидить самотньо в "тереме" й терпеливо очікує "витязя-молдця", який звільнить її? І чи не нагадує вам це опис стану мусульманської жінки? Єдина відмінність: мусульманам не рекомендувалося бити. Вони просто страчували тих дівчат, які втратили невинність до шлюбу.

Російська жінка була невільницею від дитинства до домовини. Заміжжя означало переважно лише нове рабство. Молода росіянка не знала, за кого йде заміж, не бачила свого нареченого до весілля, а в першу шлюбну ніч мусила, за

звичаєм, стати на коліна й зняти чоботи з молодого, який сидів або лежав п'яний, і цим виявити свою жіночу покору чоловікові. Костомаров пише:

"Тоді в давнину між нареченим і нареченою відбувався обряд роззування, дуже давній обряд, що дійшов до росіян від часів поганства. Він полягав у тому, що дружина, на знак покірності, мусила зняти з чоловіка чоботи. В одному з чобіт була монета. Якщо їй удавалося зняти перше той чобіт, у якому була монета — це значило, що їй буде щастя; в іншому разі значило, що їй доведеться догоджати чоловікові й роззувати. При цьому чоловік на знак своєї влади, вдаряв майбутню супутницю свого життя по спині канчуком, одержаним від тестя"¹⁶.

У заміжжі жінка залишалася такою ж безправною, якою була в батьківській хаті. Жорстокі побиття за будь-яку провину, повне безправ'я в домашньому побуті й постійний нагляд чоловікових шпигунів — така була її доля. Навіть тоді, коли їй дозволялося вести господарство, вона була всього-навсього ключницею і не мала права без дозволу чоловіка ні з'їсти щось, ні випити, ні послати щось комусь у подарунок, ні прийняти щось від когось.

"Поводження чоловіків із жінками було таке: зазвичай у чоловіка висів канчук, що був винятково призначений для жінки і звався "дурак"; за найменшу провину чоловік тягав жінку за волосся, роздягав догола, прив'язував вірьовками й шмагав "дураком" до крові — це звалось вчити жінку; в деяких чоловіків замість канчука відігравали ту ж саму роль різки, і жінку шмагали, як маленьку дитину, а в інших, навпаки, дубець — і жінку били, як худобу. Таке поведження не лише не здавалося гідним осуду, а ще й ставилося чоловікові в моральний обов'язок... Домострой людинолюбно радить не бити жінки кулаком по обличчю, по очах, не бити її взагалі залізним чи дерев'яним знаряддям, щоб не покалічити, або не допустити до викидня дитини, якщо вона вагітна; він уважає, що бити жінку канчуком і розумно, і боляче, і страшно, і добре для здоров'я"¹⁷.

Де, в якого з народів дівчина мала право відмовитися й подати нелобому гарбуза, сирого або печеного? Безумовно, траплялися випадки присилування українки батьками з економічних міркувань, але воно не було характерним для всього народу. Підтвердження цього ми знаходимо в багатьох дослідників. "Случаїв дійсного силування, де дівчину мимо її волі віддають заміж за її нелобого чоловіка, серед руського народу взглядно мало", — писав І. Франко 1882 р.¹⁸ В. Милорадович підкреслював: "У наш час воля дівчини при виборі чоловіка має вирішальне значення; в разі незгоди батьків дівчина втікає таємно і все-таки виходить заміж своїм трибом"¹⁹.

Чи в багатьох культурах ви знайдете збережене аж до кінця XIX ст. право дівчини самій, без згоди хлопця, обирати майбутнього чоловіка? Думаю, багато людей не знають про цей звичай. Тому дуже прикро, коли дослідник Анатолій Шевчук пише про це лише побіжно й не подаючи пояснень: "Історія українського шлюбу знає чимало, на перший погляд, навіть дивних звичаїв: прагнення дівчини насильно одружити на собі хлопця..."²⁰ Чи не тому, що пан Шевчук є представником чоловічої статі, він називає це "дивним" звичаєм і послугуєтьсЯ висловом "насильно"?

Свідчення про цей звичай знаходимо в описі України XVII ст. французького військового інженера й картографа Гійома Левассера де Боплана. Боплан, який 17 років перебував в Україні, писав, що "сам бачив, як дівчата сваталися до хлопців і це їм не раз удавалося"²¹. У своєму "Описі України..." він присвятив цьому окремий розділ "Як дівчата залицяються до парубків"²², де зазначав, що "на відміну від загальноприйнятого звичаю усіх народів", багатьом це, безсумнівно, видається новим і неймовірним. "Поширений між ними забобон, якого вони ревно дотримуються, призводить до того, що дівчата ніколи не зазнають невдачі і більш упевнені в успіхові, ніж чоловіки, коли б ті

самі робили вибір". Зайшовши до хати парубка, якого вона любить, коли там є присутні батьки і сам обранець, дівчина вітається, сідає і каже йому: "Я помітила, дивлячись на твоє обличчя, певну доброзичливість [до мене], яка свідчить, що ти зможеш дбайливо опікати і любити свою жінку; твої чесноти дозволяють сподіватися, що ти станеш добрим господарем. Ці твої хороші риси схилили мене уклінно просити, аби ти взяв мене за жінку". "Далі вона каже те саме батькові і матері, — продовжує Боплан, — покірно просячи їхньої згоди на шлюб. А якщо дістає відмову або якусь одговірку, що він надто молодий і ще не готовий женитися, то відповідає їм, що нікуди не піде звідси доги, доки він її не пошлюбить і вони не стануть жити разом. Промовивши це, дівчина наполягає на своєму і вперто відмовляється йти з хати, бо не одержала того; що їй належить по праву". Вона сидітиме в хаті з кілька тижнів, і в більшості випадків таке сватання буде успішним, бо батьки обранця "боятися накликати на себе гнів господній, щоб з ними не трапилося якогось страшливого нещастя. Адже прогнати дівчину значило б зневажити увесь її рід, який затаїв би глибоку образу. Окрім того, у цій справі не можна вдатися до насильства, не накликавши на себе гніву і церковної кари, що буває при цьому дуже суворою, накладаючи, коли потрібно, епітимію і великий штраф, а це вкриває дім ганьбою".

Можливо, від цього права української дівчини народився й інший звичай, досить поширений у XVIII ст.: засуджений на страту злочинець міг отримати волю, якщо котрась із жінок погоджувалася взяти його за чоловіка. Та й вислів "піти заміж" замінив предковічне "взяти заміж" ("взяти собі за мужа") не так уже й давно. Не багато, мабуть, людей в Україні знають про ще один, досить цікавий і характерний звичай, який давав змогу звабленій українській дівчині знову зайняти належне місце в громаді: "на піч". Очевидно, що не кожна могла так вчинити, бо мусила мати сильну волю й почуття власної гідності, але та, яка володіла цими рисами або була загнана у безвихідь майбутньою неславою та вигнанням із громади, мала право прийти в хату свого спокусника, сказати: "Прийміть мене, мамо, я ваша невістка", вилізти на піч і сидіти там три дні, після чого вона, на думку громади, діставала законне право бути його дружиною. Ніхто не мав права її вигнати, бо громада суворо покарала б цю родину осудом та неславою. Звичай цей має, за доказами дослідників, більш ніж двохсотлітню історію. Також маловідомо і про "материзну" — приватну власність матері в українській родині, на яку батько не мав жодного права і яка переходила в спадок лише доньці.

Контрастом до вищезгаданого права українки вибирати чоловіка наведу одне спостереження, яке занотував 1879 р. відомий російський земський діяч другої половини XIX ст. І. Петрункевич у м. Варнавіні Костромської губернії.

"11 червня — день присвячений пам'яті св. Варнави, покровителя міста й повіту. Цього дня у Варнавіні ярмарок у повному сенсі сільський, оскільки тут іде торг лише сільським крамом. Але тут мені вдалося бачити торг зовсім особливого виду, котрого я раніше не зустрічав. На торговій площі довкруг церкви, де розташувалися балагани з крамом і де юрмився люд, вишикувались у довгий ряд жінки, здебільшого не першої молодості і вочевидь не надто гарні... Жінки були ретельно вбрані й стояли нерухомо. Повз них проходили чоловіки теж не молоді. Але такі ж старші за них і розглядали їх достоту так, як розглядали приведених на продаж коней чи корів. Простоявши якийсь час, жінки зникали, потім з'являлись знову, але вже в іншій убранні й так робили декілька разів протягом довгого червневого дня... На ярмарку сватання здійснювалося з такою ж швидкістю, як і будь-яка інша господарська обробка, й чоловік відвозив свою нову супутницю з усім її посагом до себе додому"²³.

Стан жінки в різних слов'янських народів протягом століть — тема окремих порівняльних досліджень. Але я б хотіла ще навести цікаві спостереження, які зробив письменник Леопольд фон Захер-Мазох (1836 — 1895): "...Полька прагне наказувати, малоросіянка прагне бути вільною. Коли полька володіє чоловіком, великоросіянка хоче йому підкорятися, як німкеня, то малоросіянка вимагає рівності з ним. При кожній нагоді в ній спалахує нестримна козацька вдача, що не знає жодного пана і жодного слуги. Між Доном та Карпатами живуть вроджені демократи, ні візантійський імператор, ні варяги, ніякий король Польщі, ніякий цар не зламали їх духу, не підкорили їх свідомості. Вони завжди готові змінити плуг на спис, живуть маленькими республіканськими громадами, як рівні з рівними, для східних слов'ян — паростки майбутнього, паростки свободи"²⁴.

Цю ж вдачу українки занотував і В. Милорадович: "Малоросіянка рівноправна, часто забирає першість у домі"²⁵. За словами П. Куліша, українка більш даровита й порядна, ніж чоловік²⁶. І. Франко підкреслював, що "у наших дівчат дуже живе й сильне почуття свободи власної волі, що вони не уважають, так як великоруські жінки, своїм першим обов'язком — у всіх підкорятися мужчинам і у всіх відречися власної волі"²⁷.

Дехто може назвати цих дослідників або Миколу Костомарова прихильниками українства. Але багато інших дослідників та просто подорожніх з Росії і з Європи, — яких аж ніяк не можна запідозрити в симпатіях до українців і які й гадки не мали про якісь феміністичні течії, що зародяться пізніше, залишили нам цікаві спостереження-свідчення. Безперечно, не все потрібно сприймати з абсолютною вірою, але невже такі свідчення досі не викликали ні в кого намагання дослідити це питання ґрунтовніше?

Мій чоловік повернувся в листопаді 1994 р. з України, де був три місяці, і ми вирішили поїхати на кілька днів у гори. З'їжджаючи на лижах, я набилася собі досить синців і, повернувшись до Едмонтону, зі сміхом розповідала про свої пригоди співробітникам, які розпитували про нашу подорож. До нас підійшов один милий науковець з України, який перебуває в Канаді тривалий час, і запитав, як я почуваюся. Людина ґрунтовних професійних знань та з природженим почуттям гумору, яке я дуже шаную, С. користується великою шанованою серед усіх. Я, думаючи, що він цікавиться нашою поїздкою в гори, відповіла, що почуваюся дуже добре, але маю повно синців. Його реакція була, як завжди, блискавична: "Що, як тільки чоловік повернувся додому, то ти вже вся в синцях?" Всі засміялися з цього жарту, але мене шокком ударила думка: лише в чоловіка з колишнього Радянського Союзу, незважаючи на рівень його освіти, синці можуть асоціюватися тільки з побоями. Звичайному канадцеві таке й на думку не спаде.

Понад 70 років уряд "країни Рад" розмахував гаслом рівних прав жінки й чоловіка, тоді як на кожному кроці цю "прекрасну статтю" принижували й пригноблювали неписані закони суспільства, де домінують чоловіки. Справді, мав Радянський Союз одну космонавтку. Мав кількох доярок та робітниць, яких висував депутатами Верховної Ради, щоб вони маріонетково голосували за рішення, прийняті вузьким колом чоловіків. І водночас жінка не має можливості забезпечити себе найпростішими санітарними підкладками під час менструації та мусить зробити за своє життя 30 абортів, бо не існує заходів запобігання вагітності! Вона була на найважчих і найбрудніших роботах, а начальником її завжди був чоловік. Жінку дискримінували в політиці та при наймі на високооплачувані посади, мотивуючи її нездатністю до врядування та до керівної роботи. А з повсякденного й офіційного вжитку вилучалися слова, що характеризували б жіночу статтю. Залишалися тільки ті, що характеризували призначену жінці роль у суспільстві: "робітниця", "колгоспниця", "продавщиця", "прибиральниця", "секретарка", "друкарка" тощо.

Жінку перетворювали на забавку для розваг та вдоволення тілесних утіх і збочень начальників та підначальників усіх рангів, примушували її брати на свої "ніжні" плечі, оспівані поетами-мрійниками, непосильну ношу праці, піклування про хліб насущний, турботи про родину та виховання дітей. Їй накішляли думку про потребу бути в повсякденні жіночною та чарівною, "прекрасною статтю", як висловлюється Н. Білоцерківець, що насправді означало неймовірний ступінь кокетства та фліртування: свідомого, з метою, і неспісного, без усякої мети. (Інтелігентна й вродлива Н. із Києва говорила мені, що за три місяці її перебування в Едмонтоні вона ні разу не відчула зацікавлення до себе з боку канадських чоловіків і нарікала, жартома, що "перестала відчувати себе жінкою".) Унаслідок цього народилось інше явище, не менш потворне, ніж пряме сексуальне переслідування жінок чоловічою статтю, відповідальність за яке потрібно також покласти на суспільство, де панують чоловіки.

Це явище, що його в Україні вважають нормою поведінки й чоловіки, й жінки, викликає на Заході безмежне здивування і залишає в людей досить негативні враження. У чому ж воно полягає? Деякі жінки з колишнього Радянського Союзу, в тім числі й з України, які приїжджають на Захід у тих чи інших справах, приносять із собою усталені стереотипи належної, як їм здається, "жіночої" поведінки і розігрують тут цілі вистави "полювання", вбачаючи в кожному більш-менш вартіснішому чоловікові мисливця, а себе — його сексуальною здобиччю.

Невпинне кокетування, фліртування, а то й відверто спровоковані непевні ситуації викликають безмежний подив (а з часом і гнів) не тільки жінок, але й чоловіків Заходу. Адвокат з Едмонтону з обуренням розповідав мені, що одна жінка з України, імміграційну справу якої він вів, замість вчасно оплатити його професійні послуги, пробувала спровокувати його на "ближче знайомство".

Я не хотіла б цими та подібними прикладами характеризувати все жіноцтво України, але факт залишається фактом: саме суспільство, де десятками років домінують чоловіки з їхнім баченням жінки лише в ролі сексуальної здобичі, й породило карикатурні вияви жіночої поведінки. Проблема існує, хоч би як її хтось заперечував, і жінка мусить усвідомити, що для того, щоб залишатись Людиною, їй не потрібно принижувати себе й інших безглуздим і непотрібним фліртуванням. На Заході цінуються в першу чергу її розум, знання, вміння фліртувати, діловитість. Якщо вона має приємну зовнішність, гарну, щирю посмішку, одягається зі смаком, то це тільки доповнить названі вище характеристики, але не змінить їх.

Що ж робиться у Канаді, щоб захистити суспільство від різних виявів сексуального переслідування та його наслідків?

Насамперед, на провінційних та федеральному рівнях існують Комісії з людських прав, які розглядають скарги всіх жертв сексуального переслідування. Але це — остання інстанція. Канадський уряд розгортає новий курс для вирішення проблем переслідування: на робочому місці. Він полягає в негайному реагуванні на перші ж повідомлення чи скарги про такі факти. Замість відкладати розв'язання проблеми, яке виливається пізніше в дуже коштовні судові процеси, спеціально підготовлені працівники намагатимуться вести переговори й залагоджувати конфліктні ситуації на місцях²⁸. У межах нової кампанії уряд видає книжку, де пропонуватимуться шляхи до розв'язання конфліктних ситуацій у разі будь-якого переслідування: зловживання владою, переслідування на персональному ґрунті, сексуальному та расовому.

1993 р. ухвалено ще один закон, який додає до Кримінального кодексу розділ, що називається "кримінальне переслідування". Головна його мета — захистити жінок від настирливого докучання, а дітей — від злочинців на сексуальному ґрунті. Цей закон поширюється на кожного, хто змушує іншу особу (будь-якої статі) боятися за своє життя: не даючи їй спокою, постійно стежачи за нею, постійно змушуючи до небажаних для неї розмов, стежачи за помешканням чи місцем праці людини та залякуючи її усно, телефоном чи

письмово. Якщо злочинність намірів цієї особи доведе судове слідство, максимальний термін покарання — 5 років тюремного ув'язнення.

У Канаді існує кілька рекомендацій, як протистояти сексуальному переслідуванню. Одна з них — самозахист. Часом чоловік, потураючи своїй "чоловічій" поведінці, сам не усвідомлює, що його вчинки є сексуальним переслідуванням, і якщо жінка твердо пояснить йому, що не приймає такої поведінки щодо себе, то він може припинити докучання. Можна звернутися до його родинних вартостей. "Я — чиясь дружина, чиясь мати, чиясь донька, — може сказати вона. — Не роби в моїй присутності того, чого ти ніколи не дозволив би собі робити в присутності своєї матері, дружини, доньки". Якщо він далі набридатиме, не даючи їй спокою, то вона, не покладаючися на свою пам'ять, починає вести реєстр усіх його негідних вчинків, де й коли це трапилося, хто був при цьому присутній. Без таких фактів, лише на голосливому звинуваченні, її майбутня скарга не матиме належної ваги.

Інша форма — заохочення працевластуваних бути союзниками на робочому місці. Працевластувачі, які здатні заглядати трохи вперед, вчать своїх управителів бути на сторожі, і на кожен вияв сексуального переслідування на робочому місці реагувати швидко й дієво. Переслідувач, який не дослухається до першого застереження управителя, втрачає роботу.

Але не всі працевластувачі думають однаково. Тому жіноцтво Канади вважає важливим, щоб у колективних угодах між працівниками та працевластувачами був пункт про покарання того, хто переслідує іншу особу з сексуальними намірами (безумовно, за умови цілковито чіткого означення виявів сексуального переслідування з боку чоловіків і з боку жінок). Аналогічний пункт вноситься і в документи профспілкових організацій.

Жінка має звертатися по допомогу й до колег на роботі. Вона може попросити, щоб вони допомогли їй уникнути перебування наодинці з переслідувачем або засвідчити факт його непристойної поведінки.

Останній засіб — це офіційна скарга, телефонний дзвінок або відвідання провінційної Комісії з людських прав. У тому ж разі, коли жертва сама працює для федерального уряду або для будь-якого працевластувача, що перебуває під юрисдикцією федерального уряду (як, наприклад, банк або авіалінія), тоді жінка звертається до Канадської комісії з людських прав. Вона може вимагати від працевластувача грошового відшкодування за стрес на робочому місці або індивідуальної компенсації за приниження людської гідності.

Сексуальне переслідування не можна виправдовувати певним поведінням жінки, раптовим нападом статевого потягу в чоловіка під впливом її одягу чи косметики. Злочинно виправдовувати його й так званою "чоловічою" поведінкою. Не треба мовчати. Настав час говорити про це зло чесно й відверто. Висвітлювати його в засобах масової інформації. Обговорювати на урядовому рівні. Кожна група жінок, яка доб'ється, аби працевластець та профспілка створили безпечні (в сенсі сексуального переслідування) умови для праці, покладе міцну цеглину у відбудову спалюваної культури стосунків та моральних вартостей українського народу. Кожна жінка, яка переконає свого батька, брата, чоловіка, що сексуальне переслідування залишає глибокі й незагойні рани, дарує жінкам із його оточення та на його робочому місці союзника й односторонця. Батьки, які виховують свого сина в пошані до Жінки та закладають у юний розум поняття про рівність обох статей, готують справжнього Мужчину — майбутнього оборонця морального здоров'я української нації.

Едмонтон, Канада

⁸ Sharpe S. Op. cit. — P. 44.

⁹ Процес набрав широкого розголосу, бо президент США рекомендував Кларенса Томаса до складу Верховного Суду США. До спеціальної комісії Сенату, що розглядала його кандидатуру, звернулася проф. права Аніта Гілл, заперечуючи його призначення з огляду на сексуальне переслідування, якого вона зазнала від нього в той час, коли була його підлеглою. Незважаючи на свідчення проф. Гілл та обговорення цієї проблеми на найвищому рівні, що висвітлювалося прямими трансляціями в ефір, кандидатура Томаса була схвалена.

¹⁰ The Canadian Labor Congress — національний конгрес професійних спілок, створений 1956 р., зі штаб-квартирою в Оттаві.

¹¹ Shukri A. Muhammedan Law of Marriage and Divorce. — New York, 1966. — P. 30, 37.

¹² The Qur'an: 16:58 — 59.

¹³ The Qur'an: 49:13.

¹⁴ Shukri A. Op. cit. — P. 97 — 103, 48.

¹⁵ Костомаров Н. XIII. Семейные нравы. // Собрание сочинений Н. И. Костомарова. Кн. 8. — С.-Петербург, 1905. — Т. 19. — С. 84.

¹⁶ Там само. — С. 138.

¹⁷ Там само. — С. 85.

¹⁸ Франко І. "Жіноча неволя в руських піснях народних. // Франко І. Вибрані статті про народну творчість. — Київ, 1955. — С. 109 — 110.

¹⁹ Милорадович В. П. Життє-бытє лубенского крестьянина. // Українці: народні вірування... — Київ, 1992. — С. 319.

²⁰ Шевчук А. Полинемо на заручаннячко... // Жінка. — 1992. — Ч. 6. — С. 19.

²¹ Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. — Київ, 1990. — С. 77.

²² Там само. — С. 74 — 75.

²³ Петрункевич И. И. Из записок общественного деятеля. Воспоминания. // Архив русской революции, издаваемый Г. В. Гесенем. — Берлин, 1934. — Т. XXI. — С. 126 — 127.

²⁴ Захер-Мазох Л. фон. Жіночі образки з Галичини. // Весвіт. — 1994. — Ч. 3. — С. 145.

²⁵ Милорадович В. П. Життє-бытє лубенского крестьянина. // Українці: народні вірування... — Київ, 1992. — С. 307.

²⁶ Там само.

²⁷ Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. // Франко І. Вибрані статті про народну творчість. — Київ, 1955. — С. 110.

²⁸ Читай про це: Галина Клід. Будьмо знайомі! Мері-Енн Джулія Королик, капітан канадської армії. // "Військо України". — 1993. — Ч. 8. — С. 41 — 51.

¹ Українська культура. — 1993. — Ч. 3 — 4. — С. 2 — 4.

² Цитовано за магнітофонним записом.

³ Sharpe S. The Gilded: Women and Political Power in Canada. — Toronto, 1994.

⁴ Нині — заступниця прем'єр-міністра й міністр охорони навколишнього середовища Канади.

⁵ "Казан чоловічої солідарності". Мається на увазі панівне чоловіче товариство.

⁶ Sharpe S. Op. cit. — P. 44.

⁷ Broadside 6. — 1985. — № 9. — P. 2.